

Az előző számban megjelent írásomban a Krisztust mint valódi szőlőtőt ábrázoló ikonográfiai hagyományt mutattam be. Azóta a János-evangéliumból ihletett kompozíciónak a történelmi Munkácsi Egyházmegye területéről két újabb példánya került a látóterembe – s feltehetően a sor még bővülni fog –, amelyeket a téma felidézése kedvéért most közlök. Az egyik kép a történelmi Máramaros vármegyéhez tartozó Szuhaj (Szárzpaták, ma: Szuhij, UA) Szent Péternek és Pálnak szentelt fatemplomában található, a különleges szekrényforma előkészítő asztal ajtajának külső oldalán kapott helyet (1. kép), míg a másik ikon a felső-zepléni Kálnarosztoka (ma Szlovákia) Szent Bazil-fatemplomában a főoltáron áll (2. kép). Mind a két emlék a 18. században készülhetett, egyik a végén, a másik az első felében.

1. kép

2. kép

TERDIK SZILVESZTER

MTA-SZÁGKHF LENDÜLET GÖRÖGKATOLIKUS ÖRÖKSÉG KUTATÓCSOPORT

„Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, az bennem marad, és én őbenne” (Jn 6,56)

KÉPI VARIÁCIÓK EGY MÁSIK TÉMÁRA

AZ EUCHARISZTIA MISZTÉRIUMÁT SZIMBOLIKUSAN ÉRZÉKELTETNI VÁGYÓ KÉPI ÁBRÁZOLÁSOK MÁSIK CSOPORTJÁT JELENTIK AZOK A KOMPOZÍCIÓK, AMELYEKEN EGY KEHELYBEN KRISZTUS FÉL- VAGY HÁROMNEGYEDES ALAKBAN JELENIK MEG. ENNEK A TÍPUSNAK IS TÖBB VARIÁNSA LÉTEZIK: AZ EGYIK VÁLTOZATBAN A SZENVEDŐ VAGY A FELTÁMADT ÜDVÖZÍTŐ ÁLD KÉT KÉZZEL, MÍG A MÁSIK VERZIÓBAN JÉZUS EMMÁNUELKÉNT, VAGYIS SZAKÁLL NÉLKÜL, SZINTE GYERMEKKÉNT JELENIK MEG, SZINTÉN ÁLDÓ GESZTUSSAL.

Az általam ismert legkorábbi példák az első csoportba tartoznak. A kijevei barlangkolostor nyomdájában kiadott, különböző akathisztoszokat, kánonokat és imádságo-

3. kép

4. kép

5. kép

kat tartalmazó könyvek metszetei között szerepelnek: az egyik 1663-ban (3. kép), a másik 1674-ben jelent meg (4. kép). Ezen a kompozíción Krisztus meztelen félalakja egy medencében vagy inkább ke-

helyben tűnik fel, karját felemeli, de testéhez szorítja. A második metszeten kézsebéből bőségesen ömlő véret a kehely fogja fel, ami a nyugati ikonográfiából ismert Fons Pietatis-ábrázolásokat idézi (feltehetően ez volt az ihlető forrás). A két metszet az Édes Jézushoz szóló akathisztoszhoz készült, a felső részükön látható „K” és „E” betűk egyértelműen jelzik, hogy a himnusz 5. kontákját illusztrálják:

„Amint hajdan isteni véred folyása által fölmentettél minket az ó-törvény igája alól, szabadíts ki a törből is, óh Jézus! melyet a gonosz lélek a testi szenvedélyek, a tisztátalanság felengerlése és gonosz fásultság által állít fel ellenünk, kik hozzád kiáltunk: alleluja!” (Melles Emil fordítása) Az idézet újabb fordítása jobban érthető: „Véred isteni ontásával hajdan megváltottál minket a törvény átkától, óh, Jézus; szabadíts ki minket a hálóból is, amelyekbe a test szenvedélyeivel, vágyó ingerekkel és gonosz csüggedéssel a kígyó juttatott minket, akik így kiáltunk Hozzád: Allilulia!” (Pikler Mihály fordítása) Krisztus megváltó művére esik a hangsúly, azon belül is a vér tisztítóerejére, amely az Eucharisziában válik újra és újra befogadhatóvá, de erre a szöveg nem utal, csak a metszetek.

Ezek a metszetek aztán az ikonfestészetre is hatással lettek. Feltehetően ezek a grafikák vagy a hatásukra készült ikonok ihlették a Máramarosban élő és alkotó Alexander Ponehalszki festőt, aki 1760 és 1770 között készítette azt a triptichont, amely a kálinfalvi

(Călinești) Istenszülő születése fatemplomé volt, s ezt a témát is megjeleníti (5. kép).

A Lengyel Királyságban élő görögkatolikusok művészeti örökségében több olyan kép is fennmaradt, amelyeket feltehetően ezek a kompozíciók ihlettek, bár az ikonok további elemekkel bővültek: Krisztus félalakja egy-értelműen egy kehelyből tűnik elő, felette a Szentlélekre utaló galamb lebeg, jobbán édesanyja, az Istenszülő Szűz Mária áll, akinek szívét tör járja át, míg balján János evangélista látható. Az egyik példa a sanoki ikonmúzeumban (6. kép), a másik pedig a przemysli városi múzeum állandó kiállításán látható (7. kép). Minden bizonnyal valamelyik környékbeli fatemplom oltárához vagy előkészítő asztalához tartoztak, és a 18. század első felében készültek. Új elem még, hogy a kompozíció alatt egy liturgikus idézet is feltűnik, méghozzá a nagypénteki tropár, amelynek első sora már az előbb idézett akathisztosz 5. kontákjának kezdősorában is visszacsengett:

„Megváltottál minket drága véreddel a törvény átkától, keresztre szögeztetvén, és lándzsával átveretvén, az emberekre halhatatlanságot ömlesztél, Üdvözítőnk, dicsőség neked!”

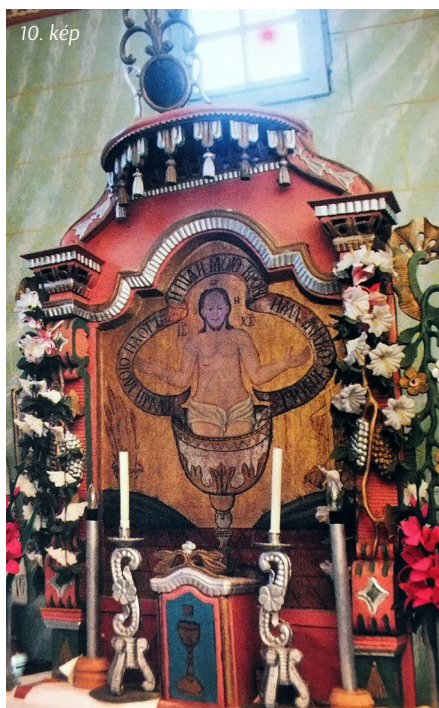
A két melléalkal és az idézet egyértelműen Krisztus keresztáldozatára utal, igazából egy szimbolikus keresztre feszítés képet látunk, amelynek középtengelyében az áldozat következményét, folyamatosan megjelenő valóságát, vagyis az Eucharisztia misztériumát jeleníti meg a véret bőségesen kehelybe ömlesztő, szenvedő Krisztus alakja.

A képtípus variánsának tekinthető néhány fametszet, amelyeken még tudatosabban utalnak az Eucharisziára: a kelyhet, amelyből Krisztus alakja előtűnik, már teljes egészében ábrázolják, két oldalán búza és szőlő utal az

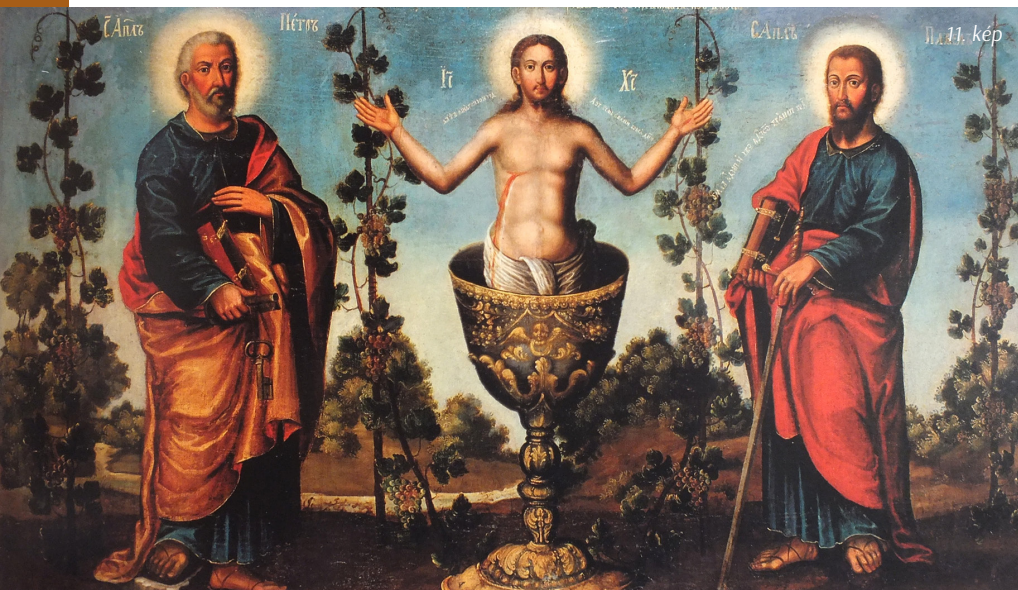

Eucharisztia színeire, míg a Krisztus körül tekeredő mondatzalagon a címben szereplő jánosi idézet olvasható (Jn 6,56). Ez a metszet először talán egy, a kijevi barlangkolostorban kiadott akathisztosz könyvben, feltehetően az áldozási előkészület imáinak kísérőjeként jelent meg 1695-ben (8. kép). Néhány év múlva, 1699-ben Nikodim Zubrickij Ivoji mester is elkészítette saját változatát, ugyancsak egy akathisztoszokat tartalmazó könyv számára, talán a kijevi metszet nyomán (9. kép). A grafika hatása már a történelmi Magyarországon is egyértelműen kimutatható: a Munkácsi Egyházmegyében, a mai Kárpátalja területén a 18. század első felében az ungvükkösi (Bukivcva, UA) templom oltárképe elég szorosan követi (10. kép).

Minden bizonnyal ez a metszetscsoport ihlette azt a 18. századi festményt, amely a kijevi nemzeti galériában maradt fenn (11. kép). A középtengelyben Krisztus jelenik meg kehelyben, szépen festett tájháttér előtt, valójában egy szőlőskertben, ahol a két főapostol áll az Üdvözítő oldalán. A festményen az Eucharisz-

tiára utaló szentírási helyek olvashatók, így legfelül: „Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, bennem marad, és én öbenne” (Jn 6,56). Krisztus keze fölött: „Veletek vagyok mindennap, a világ végezetéig” (Mt 28,20). Szent Pál előtt tükörírásban: „Mert én az Úrtól kaptam, amit átadtam nektek” (1Kor 11,23a). A kompozíció eucharisztikus töltetét az idézetek fejtik ki még jobban.

A magyarországi szerb művészetben is megjelenik ez a típus a 18. század folyamán, minden bizonnyal a kijevi ortodox művészet, főképp grafikák hatására. 1728-ban készült egy ezüstdobozka, amelynek a tetejét már ez a kompozíció díszíti, a fruskarogai Beocsinmonostor gyűjteményében maradt fenn. 1750-ben Hrisztofor Zsefarovics, az egyik legsokoldalúbb hazai szerb művész Pavel Nenadovics püspöknek készítette el egy olyan aerion, vagyis nagy kehelytakaró tervét, amelynek egyik felét ez az eucharisztikus ábrázolás, a másikat pedig a feltámadó Üdvözítő képe díszíti (12. kép).

A kompozíció még egyértelműbb eucharisztikus értelmezését nyújtja az az ismeretlen mester által 1770 körül készített réz nyomódúc, amely az áthoszi szerb monostor, a Hilandar könyvtárában maradt fenn (13. kép). A felső, ovális medalionban jelenik meg Krisztus alakja a kehelyben, de nem meztelenül, mint ahogy eddig láttuk, hanem tunikában. A keretében felirat: „*En vagyok az az életet adó kenyér, amelyik a mennyből szállt le. Ha valaki ebből a kenyérből eszik, élni fog örökké.*” (Jn 6,55) Alatta egy kisebb medalionban Aranyszájú Szent János liturgiaszerző portréja látható liturgikus öltözetben. Az egyházatya két oldalán további medalionok: az egyikben egy papot látunk szemből, kezében kehellyel, körülötte

A téma másik változatát, amelyen nem a feltámadt, hanem az Emmánuel Krisztus jelenik meg, főképp román liturgikus kiadványok metszeteiről ismerjük. A Bukarestben 1728-ban megjelentetett Liturgikonban szerepel egy metszet (14. kép). Ennek díszesebb, rézmetszet változatát 1755-ben készítette el egy ismeretlen mesterrel Szineszije Zsivanovics aradi ortodox püspök, román nyelvű felirattal (15. kép). A nyomódúc a szentendrei Szerb Egyházművészeti Múzeumban maradt fenn. A két kompozíció felirata is azonos („Krisztus

sokaság. A köriratból világos, hogy ez kép az áldozás előtti ima elmondásának mozzanatát ábrázolja a liturgiából (körirat: „Hiszem, Uram, és vallom, hogy Te vagy Krisztus, az élő Isten fia, ki a világra jöttél üdvözíteni...”). A másik medalionban már az áldozást látjuk. Körirata: „Krisztus testét vegyétek, a halhatatlanság forrását ízleljétek.” A dúc alján egy újabb, összefoglaló felirat: „Ízleljétek és lássátok, milyen édes az Úr”.

az életadó kenyér, minden hívőnek étel”), az aradi püspök talán éppen a bukaresti kiadványban szereplő fametszetet vétette alapul a mesterrel.

Az erdélyi román görögkatolikusok balázsfalvi nyomdájából kikerülő kiadványokban is többször előfordul ez a kompozíció. Először a rimniki származású Petru Papavici (Popovics) – aki az egyik legtermékenyebb fametsző mester volt a nyomdában – munkái között tűnik fel, az 1773-ban kiadott Polusztávban. Ez a

fametszet feltehetően az aradi szerb püspök majd húsz évvel korábban kiadott rézmetszetét másolta. A kompozíció és a téma bővülését jelenti az egy évvel később, 1774-ben kiadott akathisztos könyv fametszete, amelyet szintén ő készített, bár tovább is gondolta, mivel a kehelyben megjelenő Krisztust négy sarokmedalion egészíti ki püspökportrékkal (16. kép). A bal felső sarokban Jakab, az Úr testvére, mint Jeruzsálem első püspöke, a többiben pedig a három liturgiaszerző főpap mellképe látható (Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Bazil, Dialogosz /Nagy/ Szent Gergely). Ez a fametszet és variánsai később még több kiadványban is feltűnnek egészen a 18. század végéig.

Ennek fényében talán nem véletlen, hogy a balázsfalvi pápalátogatásra készített oltáron egy olyan tabernákulum állt, amelynek az ajtaját éppen egy ilyen típusú ábrázolás díszítette.

A Munkácsi Egyházmegyéből két, a 19. század első feléből származó példára utalok, amelyeken szintén a szentségház ajtajára a kehely fölött lebegő Krisztus Emmánuelt faragták meg: Repenye (Ripinye, UA) Szent Demeter (17. kép) és a szomszédos, már említett Szuhaj fatemplomában (18. kép).

Fölmerül a kérdés, hogy utal-e teológiai különbségre, ha a kehely felett a felnőtt vagy az Emmánuel Krisztus jelenik meg? Az előbbi alapvetően a nyugati ikonográfiából kölcsönzött motívum, amely – különösen a vér hangsúlyos megjelenítésével – Krisztusnak a kereszten végbevitt megváltó művére, s annak az Eucharishtiában megtapasztalható hatásá-

ra utal. A második változat, ahol Emmánuel látható a kehelyben, formailag közelebb áll a bizánci ikonográfiában a 12. század végétől megjelenő ún. Amnosz (Bárány, ami az Eucharisztia kenyerének is neve) ábrázolásokhoz, amelyeken a diszkoszon a fekvő kised jeleníti meg az Eucharisztia kenyerét, egyértelműsítve, hogy az Eucharishtiában Krisztus valóságos teste jelenik meg. Ezen az újkori típuson a diszkosz helyett a kehely lesz a hangsúlyos elem, Emmánuel nem meztelenül, hanem áldó gesztussal látható. A teológiai üzenet mind a két típus esetében egyezik (az Eucharisztia Krisztus teste, vétele büntől szabadító, nélkülözhetetlen az örök életre), csak az egyik direkter módon használja saját kora nyugati művészetének eredményeit, míg a másik inkább merít a bizánci képi hagyomány korábbi megoldásaiból.

